Демуз И. А. Отображение истории сельскохозяйственных обществ Украины конца XIX – начала XX вв. в досоветской историографии
В статье выделены особенности историографического процесса досоветского времени, которые отображают исследования вопросов возникновения и деятельности сельскохозяйственных обществ в Украине в конце XIX – начале XX вв.
Ключевые слова: *сельскохозяйственные общества, опытное дело, аграрный сектор, досоветская историография, энциклопедическое издание, справочник, годичный отчёт.*

Demuz I. O. Reflection of the history of agricultural companies of Ukraine in the late XXth - early XXth centuries in pre-Soviet historiography
The article highlights peculiarities of historiographical process of pre-Soviet times, which reflect the research on the establishment and operation of agricultural companies in Ukraine in the late XXth - early XXth centuries.
Keywords: *agricultural companies, research business, agricultural sector, pre-Soviet historiography, encyclopedic edition, reference book, annual report.*

УДК 94(477–25):372.4(046)"Село""1909/1911"

Р. О. Загорулько

ВІДОБРАЖЕННЯ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА УКРАЇНІЗАЦІЮ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА СТОРІНКАХ КИЇВСЬКОЇ ГАЗЕТИ «СЕЛО» (1909–1911 рр.)

У статті здійснено аналіз київської україномовної газети «Село»: проаналізовано її історію, виявлено основних співробітників, опрацьовано публікації, які стосуються питання українізації початкової школи.
Ключові слова: *періодична преса, газета «Село», газетна публікація, українізація.*

Україномовна періодична преса є важливим джерелом вивчення історії України початку ХХ ст. Не зважаючи на те, що існує велика кількість наукових досліджень, присвячених її історії, а також аналізу її місця та ролі в національно-культурному відродженні українського народу, окремі видання продовжують залишатися маловивченими. Одним із них є газета «Село», яка виходила у Києві в 1909–1911 рр.

Негласна заборона вивчення української національної дореволюційної преси, яка існувала в СРСР, стала причиною повної відсутності серйозних наукових досліджень із зазначеної проблематики у радянські часи. Єдиним виключенням того періоду стала монографія відомого українського дослідника періодичної преси А. Животка «Історія української преси», написана ним у еміграції. В цій праці автор, висвітлюючи історію української преси від моменту її появи до кінця 1930-х рр., не обійшов своєю увагою і газету «Село» [1,с.206–208]. Після проголошення незалежності України з українських науковців загальну інформацію про газету в своїх працях вмістили: А. Волобуєва [2, с.146–147], І. Крупський [3, с.51–52], О. Сидоренко [4,с.11], О. Школьна [5,с.88–90] та ін. Натомість, жодних спеціальних джерелознавчих досліджень газети до сьогодні проведено так і не було.

Зважаючи на це, ми вирішили виправити цей прикрий факт у нашому дослідженні, метою якого є аналіз відображення боротьби українського народу за українізацію початкової школи на сторінках «Села». Для досягнення цієї мети ми поставили перед собою наступні завдання: з'ясувати основні моменти історії видання, виявити провідних його співробітників, опрацювати публікації, які стосуються питання українізації початкової школи.

Українська народна ілюстрована газета для селян та робітників «Село» почала виходити в Києві у вересні 1909 р. Дозвіл на неї в червні того ж року отримала донька генерала Г. Ямпольська, яка стала її видавцем та першим редактором (1909 р., № 1–22 за 1910 р.). Із самого початку існування «Села» помітний вплив на нього здійснював М. Грушевський, який особисто підбирав усіх працівників газети. Щоб відвернути увагу місцевої адміністрації від часопису, на посаду редактора «Села» був запрошений І. Малич (№ 23–50 за 1910 р., 1911 р.). Г. Ямпольська, натомість, залишилася його видавцем [3,с.51].

А. Животко характеризував «Село» наступним чином: його головною метою було «подавати відомості, новини і всяку науку у справах, потрібних нашому селянинові або робітникові, і про всякі важніші справи з життя українського, російського й заграничного, цікаві для всіх, про які кожному треба знати» [1,с.206].

Серед постійних співробітників і дописувачів часопису були: М. Григорович, М. Грушевський, М. Залізняк, Л. Ковалів, В. Королів-Старий, О. Мицюк, А. Силенко, П. Стебницький (псевдонім – П. Смуток), А. Терниченко, Ю. Тищенко (Ю. Сірий), М. Шаповал та ін. [5,с.88–90].

Останній, зокрема, робив огляди світових подій та життя всередині країни. На ці ж теми готував публікації Ю. Тищенко. Про діяльність Державної Думи та уряду з Петербургу писав П. Стебницький. З Галичини до газети відправляв свої матеріали її місцевий співробітник М. Залізняк. Постійним автором статей та заміток, які друкувалися на сторінках «Села», був і М. Грушевський. Тематика його публікацій була вельми широкою: від проблем української мови та її правопису до зображення образів відомих українців. На господарські теми в газеті писали В. Королів-Старий, О. Мицюк, А. Силенко, А. Терниченко [1,с.208].

Поряд із усім вищезазначеним на сторінках «Села» регулярно містилися публікації, присвячені розвиткові українського руху. В полі зору співробітників часопису постійно перебувало найболючіше на той

час для українців питання – освітнє, яке відповідно до положень царського Маніфесту від 17 жовтня 1905 р. стало можливим піднімати на сторінках періодичних видань. Характер публікацій «Села», присвячених йому, свідчить, що редакція газети виступала за українізацію початкової школи. Публіцисти, які писали статті та замітки на зазначену тематику, послідовно доводили необхідність існування української народної школи, викривали перешкоди, які чинила її виникненню місцева та центральна влада, показували небажання останньої визнавати потребу українського народу навчати своїх дітей рідною, а отже зрозумілою їм мовою.

Боротьба за українізацію та демократизацію початкової школи була одним із найважливіших аспектів національно-культурного відродження українського народу початку ХХ ст. Русифікаторська політика, яку послідовно проводила царська влада в сфері народної освіти губерній Південно-Західного краю, була спрямована на повну ліквідацію будь-яких проявів окремішності місцевого українського населення. Урядові заборони 1863 та 1876 рр. робили неможливим існування тут освітніх інституцій з українською мовою викладання [6,с.9–10].

Результатом реакційної урядової політики в галузі народної освіти стало значне падіння рівня освіченості місцевого українського населення. Так, наприклад, за даними перепису 1897 р. частка грамотних серед українського населення Чернігівської губернії становила 16,4 %. Ситуація на Правобережжі була ще гіршою – для Подільської губернії цей показник складав усього 10,5 %, а для Волинської губернії – 9,4 % [7,с.268].

Загалом же, українське населення Правобережної України, більше 80 % якого проживало в селах, було менш грамотним як у порівнянні з українським населенням Лівобережних губерній, так і в порівнянні з місцевим неукраїнським населенням: німцями, чехами, євреями, росіянами та ін. За результатами все того ж перепису 1897 р., 38,17 % німців і чехів, які мешкали у Волинській губернії, вміли читати та писати. Для волинських євреїв цей показник перебував у межах 33 % [7,с.268].

Про важливість освітнього питання для українців свідчить велика кількість відповідних тематичних публікацій на сторінках «Села». Провівши підрахунки, ми з'ясували, що з 35 передових статей газети, написаних М. Грушевським (писав передові статті в ній до № 18 за 1910 р. включно), 9 були присвячені питанню запровадження національної початкової школи на українських землях, що входили до складу Російської імперії, 1 – боротьбі галицьких українців за впорядкування українського університету у Львові, 3 – розгляду статусу української мови. Таким чином, кожен третій номер газети до травня 1910 р. містив передову публікацію із зазначеної проблематики.

Так, наприклад, № 4 «Села» за 1909 р. відкривався статтею М. Грушевського «Шкільна мова». В ній автор писав про жахливий стан народної освіти у Російській імперії в цілому та на українських землях зокрема: «З школою в Росії не добре, особливо з школою сільською, народною. Мало тих шкіл, так що на всіх дітей не стає. Вчаться у них небагато, а як що і навчаться, то і те часто забувають, вийшовши з школи, навіть писати і читати не вміють… Причин тому кілька: мало грошей іде на народні школи, мало про них дбають. А головне через те так тупо в них наука йде, що вчать дітей не українською мовою, котрою вони дома говорять і котру одну тільки дома розуміють» [8].

Проблемі сприйняття українськими дітьми російської мови в школі була присвячена стаття Ю. Будяка «Як наші школярі розуміють руську мову». В ній автор, використовуючи багатий фактологічний матеріал із власного учительського досвіду, доводив, що українські учні не можуть добре засвоювати навчальний матеріал, викладений їм на російській мові, оскільки не розуміють значення великої кількості найпростіших російських слів, таких як «сума», «лук», «топь», «метель» та ін. Таким чином, головною проблемою в навчанні на російській мові було те, що українські діти її не розуміли. Чуючи вдома рідну українську мову, спілкуючись нею зі своїми батьками та друзями, вони, приходячи до школи, розуміли «п'яте через десяте» з того, що розповідав їм російськомовний вчитель [9].

Про те, як «розуміють» російську мову українці, які чують її у школі, церкві, суді, писав у газеті М. Грушевський [10]. Непорозумінням, які виникають між учителем та учнями на ґрунті мови, був присвячений фейлетон «У школі» Виборного Макогоненка [11].

№ 5 газети за 1909 р. містив передову статтю М. Грушевського «Колишня освіта і теперішня темнота». В ній автор із сумом писав про ту неосвіченість, яка панувала серед простого українського народу. Зауважував, що ще 250 років тому все було по іншому – український народ був майже повністю письменним, з чого дивувалися всі іноземці, кому траплялося подорожувати по українських землях. Підводячи підсумок власним розмірковуванням, М. Грушевський зазначав, що «і наш народ не іншою дорогою виб'ється з теперішніх злиднів, як тільки тримаючись свого, поширюючи освіту на рідній мові, а освітою доходитиме і всякого ладу, і права» [12].

Пишучи про необхідність запровадження в початкових школах рідної для дітей мови викладання, М. Грушевський пояснював її наступним чином: «Хіба ж хто каже по українському вчити дітей на те, щоб по руському не вміли? Зовсім ні! По українському вчити треба на те, щоб діти науку ту легше розуміли, краще і легше навчалися всього, чого їх учать». Разом з цим М. Грушевський зовсім не заперечував вивчення в початковій школі мови російської поряд із іншими предметами. Він вважав, що її обов'язково треба вчити, аби стати освіченою людиною [13].

У відповідь на закиди російських великодержавних шовіністів стосовно небажання українських селян, щоб їх дітей вчили мовою українською, М. Грушевський зауважував: «В сім є трохи правди, а більше неправди». Правда, на його думку, полягала в тому, що такі випадки мали місце, дехто з українських селян стояв за російську мову, міркуючи, що мова українська – то мова «мужицька», що «з нею немає нікуди ходу». Але таких людей була меншість, про що свідчили анкети, які поширювалися серед селян, із

запитанням: якою мовою слід вчити по школах? Більшість респондентів дала відповідь, що вчити слід українською, а не російською мовою [13].

Кілька передовиць, написаних М. Грушевським, стосувалися освітнього питання та ставлення до нього Державної Думи. Так, його стаття «Законопроект про учення українською мовою», вміщена в № 10 «Села» за 1909 р., розповідала читачам про так званий законопроект 37-ми, розгляд якого Державна Дума мала розпочати взимку 1909 р. На початку статті автор подавав коротку довідку про нього та його положення – в березні 1908 р. 37 депутатів Державної Думи подали на її розгляд законопроект, який містив наступні пункти: щоб на території, де живе український народ, у народних школах вчили українською мовою; російську мову слід вчити обов'язково; книжки до навчання мали бути прилагоджені так, щоб діти їх розуміли. Далі по тексту були вміщені цитати із пояснювальної записки, доданої до законопроекту людьми, які його підписали. У ній автори документу пояснювали, чому вважали необхідним українізувати початкову школу. Наприкінці статті М. Грушевський писав, що коли у думській комісії в справах народної освіти зайшла мова про навчання в народних школах, де навчаються діти неросіян, її члени визнали, що в таких школах слід вчити дітей їх рідною мовою [14].

У статті «Українське письменство» М. Грушевський зробив уточнення до сказаного ним про рішення думської комісії в справах народної освіти у публікації «Законопроект про учення українською мовою». Воно полягало в тому, що за рішенням цієї комісії, по школах, у яких навчалися діти неросіян, слід вчити місцевою мовою, але за умови, якщо вона мала письменство та літературу. Далі по тексту статті М. Грушевський подавав нарис розвитку української літератури за останні 300 рр., після чого підсумовував: «Маємо, панове депутати, всякого письменства і літератури української доволі! Постановляйте тільки скоріше, щоб і у нас в Росії по школах учили українською мовою, народові до просвіщення дорогу одкривали» [15].

На наступних засіданнях комісії Державної Думи у справах народної освіти її членами був вироблений перелік народів, яким дозволялося мати школи з наукою на рідній мові. До нього потрапили: поляки, литвини, німці, естонці, латиші, вірмени, грузини і татари. Українцям, оскільки вони офіційно не вважалися «інородцями», мати національні школи дозволено не було [16].

Це викликало хвилю обурення серед свідомої частини українського народу. На сторінках «Села» з'явилися публікації, автори яких намагалися розібратися, чому українцям не хочуть дати школу з рідною мовою викладання.

М. Грушевський с приводу цього писав: «В комісії народної освіти признають, що по сільських школах треба вчити рідною мовою, але українську мову до того не допускають. Коли один з членів комісії рішучо справу поставив так, щоб в такім разі і на Україні в народних школах вчити по українському, то більшість членів виступає проти сього – бо мовляв українська мова не мова, а тільки «наріччя» руської мови; через те, кажуть, українських дітей треба вчити руською мовою» [17].

Теза про те, що українська мова не є самостійною мовою, а лише наріччям або ж зіпсованим місцевим варіантом мови російської, була головною підставою для недопущення її до викладання в школі. Бажаючи розвінчати це твердження, співробітники «Села» підготували кілька публікацій, присвячених історії та з'ясуванню статусу української мови. Так, зокрема, у № 14 [18] та № 15 [19] газети за 1910 р. було вміщено 2 статті, які належали перу М. Грушевського. В них автор послідовно обстоював право української мови на існування та вільний розвиток, доводив, що ця мова є цілком самостійною, а не перекрученою російською. Обґрунтовував він свої погляди запискою Петербурзької Академії Наук 1905 р.

В 1905 р. Комітет Міністрів звернувся до Петербурзької Академії Наук із запитом щодо української мови. Крім цього, аналогічні запити були послані в Київський та Харківський університети та до київського генерал-губернатора. Всі вони відповіли, що вважають заборону української мови шкідливою та нерозумною, і рекомендували цю заборону зняти, оскільки вона «значно ускладнювала поширення серед малоросійської людності корисних відомостей через видання книг, зрозумілих для народу» [18].

Академія Наук створила спеціальну комісію з 7 її членів, більшість яких були росіянами. Вони широко виклали свої думки про початки та розвиток української мови, про українську літературу та заборони, які на неї накладені. Комісія вважала, що з тих заборон вийшла одна тільки шкода не лише для України, а й для всієї держави, тому їх треба негайно зняти та дати українцям можливість розвивати власну літературу, науку, мистецтво та громадське життя. Академія погодилася з думками комісії й переслала записку Комітету Міністрів, додавши від себе, що вважає потрібним, щоб «українці мали таку ж можливість на вживання своєї мови як і великороси» [18].

2 лютого 1910 р. прем'єр-міністр П. Столипін видав циркуляр про заборону діяльності «інородських» союзів і товариств. Цим документом українці були зараховані до «інородського» табору, хоча до цього часу «інородцями» не вважалися. Стало зрозумілим, що боротьба за українізацію початкової школи зайшла у глухий кут. С приводу цього циркуляру один із провідних співробітників «Села» висловився наступним чином: «Значить Українці мають бути люди іншого народу, не руського, і мова їх не руська, а окремішня. Новина се! То, кажу, все лаяли та карали за те, щоб не одрізнялися од руського народу, а тепер самі одрізнили» [20].

Коли ж думська комісія у справах народної освіти укладала проект закону про «інородські» школи, українська мова поряд із мовою білоруською в початкову школу допущена не була. Натомість, всім іншим «інородцям» – полякам, євреям, вірменам, татарам, німцям та ін. – дозволялося, за цим законопроектом, мати національні школи [21].

Поряд із статтями та замітками, які писали співробітники «Села» на тему врегулювання освітнього питання в Російській імперії, останнє регулярно знаходило своє відбиття в хроніці та листуванні з редакцією, які були постійними газетними відділами.

Так, наприклад, у № 1 «Села» за 1910 р. було вміщено допис селянина М. Тимченка із с. Шандра, який висловлював своє обурення рішенням думської комісії в справах народної освіти не давати українцям національної школи [22]. В хроніці № 5 «Села» за 1910 р. містилося повідомлення про рішення, прийняте жителями с. Теслучове (Волинь) на своєму волосному зібранні – позакривати всі церковні школи у волості, а на їх місці відкрити школи з українською мовою викладання [23].

Рішення теслучан, поновлене ними на повітовому з'їзді в Дубно, викликало схвальний відгук М. Грушевського. Розмірковуючи про цей інцидент, він прийшов до висновку, що якби таких свідомих українських селян, які «дають розголосу своїм вимогам», було більше, то російські великодержавні шовіністи не мали б змоги стверджувати, що селяни української мови в школах не хочуть [24].

Зустрічалися на сторінках «Села» також дописи, автори яких скаржилися на поганий стан із освітою в українських селах. Показовим є лист жителя с. Перещепина (Катеринославщина) І. Прихоженка. В ньому автор повідомляв читачів газети про нестачу для всіх дітей його села місць у школах – на 3 сільські школи, які могли вмістити 70 дітей, приходилося 300 дітей. Таким чином, лише близько 25 % охочих могли отримати сяку-таку освіту [25].

Зважаючи на характер публікацій, які регулярно публікувалися на сторінках газети, вона з перших днів свого існування потрапила під пильне око місцевої адміністрації. Постійні кари та заборони, спрямовані проти провідників «Села», призвели до того, що наприкінці лютого 1911 р. газета припинила виходити у світ. За півтора роки існування побачило світ 76 її номерів: 17 у 1909 р., 50 у 1910 р. та 9 у 1911 р. [5,с.88].

З усього зазначеного вище видно, що газета «Село» була національно-патріотичним виданням, редакція якого підтримувала справедливу вимогу українського народу мати школу з рідною мовою викладання. Автори публікацій, надрукованих на її сторінках, давали читачам важливу інформацію про стан освіти на місцях та рішення, які приймалися думською комісією в справах народної освіти стосовно допущення української мови у початкові школи, заохочували до всебічних розмірковувань, направлених на усвідомлення потреби вчитися рідною мовою тощо. Необхідність подальшого різностороннього вивчення часопису є очевидною, адже воно дасть можливість глибше зрозуміти український національний рух початку XX ст., переосмислити його.

Джерела та література

1. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – К. : НВЦ «Наша культура і наука», 1999. – 368 с.
2. Волобуєва А. Формування преси Києва (1835–1918) / А. Волобуєва, Н. Сидоренко. – К. : Темпора, 2011. – 207 с.
3. Крупський І. В. Національно–патріотична журналістика України: (Друга половина XIX – перша чверть XX ст.) / І. В. Крупський. – Львів : Вид–во «Світ», 1995. – 184 с.
4. Перелік україномовних часописів, що видавалися на території Росії на початку XX століття / [Упоряд. О. Сидоренко]. – Едмонтон : Видавництво Канадського інституту українських студій, 1990. – 18 с. – (Довідник № 38).
5. Періодичні видання Києва (1835–1917): покажчик / [А. Волобуєва, Н. Сидоренко, О. Сидоренко, О. Школьна]. – К. : Темпора, 2011. – 128 с.
6. Кизченко В. И. Первая российская революция и культурный процесс на Украине / В. И. Кизченко. – К. : Наукова думка, 1984. – 189 с.
7. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття) / Н. О. Щербак. – К. : ПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с.
8. М. Г. Шкільна мова / М. Г. // Село. – 1909. – № 4. – С. 1–2.
9. Будяк Ю. Як наші школярі розуміють руську мову / Ю. Будяк // Село. – 1910. – № 2. – С. 3–6.
10. Грушевський М. Розуміють! / М. Грушевський // Село. – 1910. – № 8. – С. 1–2.
11. Виборний Макогоненко. У школі / Виборний Макогоненко // Село. – 1909. – № 10. – С. 5–6.
12. М. Гр. Колишня освіта і теперішня темнота / М. Гр. // Село. – 1909. – № 5. – С. 1–2.
13. М. Гр. Мова панська і мужицька / М. Гр. // Село. – 1909. – № 13. – С. 1–2.
14. М. Гр. Законопроект про учення українською мовою / М. Гр. // Село. – 1909. – № 10. – С. 1–2.
15. М. Г. Українське письменство / М. Г. // Село. – 1909. – № 12. – С. 1–3.
16. Смуток П. Вісті з столиці / П. Смуток // Село. – 1909. – № 14. – С. 3–4.
17. М. Гр. Не порозумнішали / М. Гр. // Село. – 1909. – № 16. – С. 1–2.
18. Грушевський М. Російська академія наук про українську мову / М. Грушевський // Село. – 1910. – № 14. – С. 1–2.
19. Грушевський М. Мова українська і руська / М. Грушевський // Село. – 1910. – № 15. – С. 1–2.
20. Грушевський М. Інородці / М. Грушевський // Село. – 1910. – № 10. – С. 1–2.
21. Грушевський М. Не позволяти! / М. Грушевський // Село. – 1910. – № 12. – С. 1–2.
22. Тимченко М. Село Шандра / М. Тимченко // Село. – 1910. – № 1. – С. 14–15.
23. Хотять українські школи // Село. – 1910. – № 5. – С. 3–4.
24. Грушевський М. Промовили / М. Грушевський // Село. – 1910. – № 7. – С. 1.
25. Прихоженко І. Перещепина / І. Прихоженко // Село. – 1910. – № 45. – С. 15.

Загорулько Р. А. Отображение борьбы украинского народа за украинизацию начального образования на страницах киевской газеты «Село» (1909–1911 гг.)
В статье проведён анализ киевской украиноязычной газеты «Село»: проанализирована её история, определены основные сотрудники, обработаны публикации, касающиеся вопроса украинизации начальной школы.
Ключевые слова: *периодическая пресса, газета «Село», газетная публикация, украинизация.*

Zagorulko, R. O. Displaying of the Ukrainian nation's fight for the Ukrainization of the primary education on the pages of the Kyiv newspaper «Selo» (1909–1911)
This article presents the analysis of the Ukrainian Kyiv newspaper «Selo». Its history has been analyzed, key staff – identified, publications that concern the question of the primary education's Ukrainization – processed.
Keywords: *periodical press, newspaper «Selo», newspaper publication, the Ukrainization.*